SHERLOK XOLMS — DETEKTIV NASRDA IZQUVAR OBRAZINING KLASSIK MODEL

Zokirova Sevara
Qarshi davlat universiteti Lingvistika kafedrasi stajor o'qituvchisi.

https://doi.org/10.5281/zenodo.24142227

Annotatsiya. *Maqolada Artur Konan Doyl ijodida detektiv nasrning muhim poetik tamoyillari hamda Sherlok Xolms obrazining klassik izquvar modeli sifatidagi badiiy-funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot markazida jinoyat syujetining kompozitsion qurilishi, dalil va taxmin munosabati, kuzatuvchanlik, mantiqiy xulosa chiqarish, hikoyachi pozitsiyasi hamda o'quvchini tergov jarayoniga jalb etish mexanizmlari turadi. "Qizil rangdagi etyud", "Bogemiyadagi mojaro" va "Baskervillar iti" asarlari misolida Xolmsning izquvarlik usuli faqat deduksiyaga tenglashtirilmasligi, balki kuzatish, gipoteza ilgari surish, tekshirish va xulosani dalillar bilan asoslash bosqichlarini qamrab olishi ko'rsatiladi. Maqolada obrazning janr taraqqiyotiga ta'siri hamda uning keyingi detektiv qahramonlar uchun namuna bo'lib xizmat qilgan jihatlari yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *detektiv nasr, Artur Konan Doyl, Sherlok Xolms, izquvar obrazi, detektiv syujet, deduksiya, abduksiya, dalil, kuzatuv, doktor Vatson.*

Kirish

Detektiv nasrning badiiy tabiati jinoyat hodisasining o'zidan ko'ra, uning sabablarini aniqlash va yashirin haqiqatni tiklash jarayoniga ko'proq e'tibor qaratishi bilan belgilanadi.

Bunday asarlarda voqea-hodisalar ketma-ketligi o'quvchini savol qo'yish, dalillarni solishtirish va ehtimoliy yechimlarni baholashga undaydi. Shu jihatdan detektiv syujet oddiy sarguzasht voqealari yig'indisi emas, balki axborotni bosqichma-bosqich ochish, yashirish va qayta talqin qilishga asoslangan murakkab kompozitsion tizimdir.

XIX asr oxirida Artur Konan Doyl tomonidan yaratilgan Sherlok Xolms obrazi mazkur janrning yetakchi badiiy modellaridan biriga aylandi. Xolms ilk bor 1887-yilda chop etilgan "A Study in Scarlet" ("Qizil rangdagi etyud") qissasida kitobxonga taqdim etildi. Uning ommalashuvi izquvar obrazining faqat jinoyatchini topuvchi qahramon emas, balki voqelikni tahlil qiluvchi, dalillar o'rtasidagi yashirin aloqalarni aniqlovchi va o'quvchi tafakkurini faollashtiruvchi markaziy personaj sifatida shakllanishiga xizmat qildi.

Maqolaning maqsadi — detektiv nasrning ayrim janriy-poetik xususiyatlarini aniqlash hamda Artur Konan Doyl asarlaridagi Sherlok Xolms obrazining klassik izquvar modelini shakllantiruvchi badiiy va mantiqiy omillarini tahlil qilish. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, kontekstual va matniy tahlil usullaridan foydalanildi.

Detektiv nasr poetikasi va izquvar obrazining vazifasi

Detektiv asarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi — sir va uni ochishga qaratilgan izlanishdir. Janr kompozitsiyasida odatda jinoyat yoki tushunarsiz hodisa, tergov jarayoni, dalillarning yig'ilishi, noto'g'ri taxminlar, yechim va yakuniy izoh kabi bosqichlar kuzatiladi.

Biroq bu qolip qat'iy va o'zgarmas shakl emas: yozuvchi axborotni berish tartibini o'zgartirishi, ayrim dalillarni yashirishi yoki o'quvchini chalg'ituvchi tafsilotlardan foydalanishi mumkin. Natijada kitobxon ham tergovning bilvosita ishtirokchisiga aylanadi.

Izquvar obrazi ushbu kompozitsiyada ikki asosiy vazifani bajaradi. Birinchidan, u syujetdagi tarqoq ma’lumotlarni yagona mantiqiy tizimga birlashtiradi. Ikkinchidan, u muallif va o‘quvchi o‘rtasidagi bilish masofasini boshqaradi: qahramon ayrim dalillarni kitobxondan oldin anglaydi, ayrim hollarda esa uning xulosasi faqat yakunda izohlanadi. Sherlok Xolms obrazining ta’sirchanligi aynan shu ikki vazifaning uyg‘unlashuvida ko‘rinadi.

Xolmsning tergov usulini faqat “deduksiya” tushunchasi bilan izohlash ilmiy jihatdan yetarli emas. Deduksiya umumiy qoida yoki ma’lum shartlardan zaruriy xulosa chiqarishni anglatsa, Xolms ko‘pincha cheklangan dalillardan eng maqbul izohni ilgari suradi. Bunday jarayon abduktiv xulosa chiqarishga ham yaqin: kuzatilgan belgilarni eng yaxshi tushuntiradigan taxmin tanlanadi, keyin esa u qo‘shimcha dalillar bilan tekshiriladi. Emmanuel J. Genot Xolmsning “deduksiya va tahlil ilmi”ni kashfiyot mantig‘i nuqtayi nazaridan ko‘rib, uning izlanishida savol berish, axborot yig‘ish va xotiradagi bilimlarni faollashtirish muhimligini ta’kidlaydi (Genot, 2021).

Sherlok Xolms obrazining badiiy va mantiqiy xususiyatlari

Xolms obrazining birinchi muhim belgisi — kuzatuvchanlik va tafsilotlarni mazmunli dalilga aylantirish qobiliyatidir. Qahramon uchun kiyimdagi iz, oyoq kiyimning holati, qo‘l yozuvi yoki suhbatdoshning xatti-harakati o‘z-o‘zicha yakuniy haqiqat emas; ular boshqa ma’lumotlar bilan solishtirilgandagina ma’no kasb etadi. Demak, Xolmsning ustunligi shunchaki ko‘proq narsani ko‘rishida emas, balki ko‘rilgan belgilarni saralash va ularning qaysi biri tergov uchun ahamiyatli ekanini aniqlashidadir.

Laura J. Snyder Xolmsni “ilmiy izquvar” sifatida tahlil qilib, Konan Doyl uning tergov usullarini XIX asr Britaniyasida shakllangan ilmiy tafakkur va dastlabki kriminalistik amaliyotlar bilan bog‘laganini ko‘rsatadi (Snyder, 2004). Bu nuqta muhim: Xolms kriminalistikani yaratgan qahramon sifatida emas, balki o‘z davrida rivojlanayotgan kuzatish, tasniflash va dalilga tayanish tamoyillarining badiiy ifodasi sifatida talqin qilinishi lozim.

“Qizil rangdagi etyud”da Xolmsning tergovga yondashuvi uning politsiya xodimlaridan farqini ochib beradi. U hodisa joyidagi belgilarni alohida-alohida qayd etish bilan cheklanmay, ularni yagona voqea zanjiriga birlashtirishga intiladi. Shu tariqa jinoyat joyi tasviriy fon bo‘lib qolmay, syujetni harakatga keltiruvchi axborot maydoniga aylanadi. Xolmsning xulosalari kitobxonga uning fikrlash jarayoni naqadar izchil ekanini ko‘rsatadi, biroq ayrim ma’lumotlarning kech ochilishi sir effektini saqlab turadi.

“Bogemiyadagi mojaro” hikoyasida Irene Adler obrazi Xolmsning mutlaq aqliy ustunligi haqidagi tasavvurni murakkablashtiradi. Adler Xolmsning rejasini anglab, unga qarshi mustaqil qaror qabul qiladi. Bu holat hikoyaga muhim mazmuniy qatlam qo‘shadi: intellektual salohiyat faqat erkak izquvarga xos xususiyat sifatida tasvirlanmaydi, balki boshqa personajlarda ham namoyon bo‘lishi mumkin. Natijada Xolmsning klassikligi xatosizligida emas, balki murakkab vaziyatlarda ham tahlil qilish va o‘z xulosalarini qayta ko‘rib chiqish qobiliyatidadir.

“Baskervillar iti” romanida esa sirli va go‘yoki g‘ayritabiiy hodisalar oqilona tekshiruv obyekti sifatida namoyon bo‘ladi. Asarda qo‘rquv, mahalliy rivoyat va mish-mishlar dalillarni idrok etishga ta’sir qiluvchi omillar sifatida ishlatiladi. Xolmsning vazifasi nafaqat jinoyat mexanizmini aniqlash, balki voqealarning afsonaviy talqinini real sabablar bilan solishtirishdan iborat.

Shu tariqa roman detektiv janrning muhim tamoyilini — sirli ko‘ringan hodisani dalillar yordamida izohlashni — badiiy jihatdan amalga oshiradi.

Doktor Vatson hikoyachiligi va kitobxon pozitsiyasi

Sherlok Xolms obrazining badiiy ta’sirchanligi doktor Vatsonning hikoyachi sifatidagi vazifasi bilan chambarchas bog‘liq. Voqealar ko‘pincha Vatson nigohi orqali bayon qilinadi. U Xolmsning kuzatuvlarini darhol anglamaydi, ayrim xulosalariga shubha bilan qaraydi va kitobxon bilan birgalikda yechimga yaqinlashadi. Shu sababli Vatson nafaqat yordamchi personaj, balki axborotni taqsimlash va syujetdagi sirni saqlash vositasidir.

Andrew Glazzard Konan Doyl hikoyalarini tahlil qilar ekan, Vatson bayonidagi cheklangan nuqtayi nazar, yashirilgan yoki noto‘g‘ri talqin qilingan ma’lumotlar Xolms haqidagi tasavvurni shakllantirishda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi (Glazzard, 2018). Demak, izquvar obrazining klassik modeli faqat qahramonning shaxsiy fazilatlari bilan belgilanmaydi; uni kitobxonga qanday hikoya qilish ham muhim poetik omildir.

Xulosa

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, Sherlok Xolms obrazi detektiv nasrda izquvarning klassik modelini shakllantirgan bir necha muhim xususiyatlarni birlashtiradi: dalillarni sinchiklab kuzatish, ularni o‘zaro qiyoslash, taxminlar ilgari surish, taxminlarni tekshirish va yakuniy xulosani mantiqiy asoslash. Uning tergov usulini faqat deduksiya bilan cheklash to‘g‘ri emas; obrazda deduktiv, induktiv va, ayniqsa, abduktiv fikrlash elementlari o‘zaro uyg‘unlashadi.

Konan Doyl detektiv syujetni jinoyatning ochilishi bilangina emas, balki bilish jarayonining badiiy tasviri bilan ham boyitdi. Xolms va Vatson o‘rtasidagi munosabat, cheklangan hikoyachi nuqtayi nazari, dalillarni bosqichma-bosqich ochish va kitobxonni taxmin qilishga undash detektiv nasr poetikasining samarali vositalariga aylandi. Shu jihatdan Sherlok Xolmsni klassik izquvar deb baholash uning mashhurligini qayd etish bilangina cheklanmaydi; bu obraz janrning kompozitsion, narrativ va epistemologik imkoniyatlarini mujassamlashtirganini anglatadi. Mazkur xulosalar Sherlok Xolms obrazini keyingi milliy detektiv nasr namunalari bilan qiyosiy o‘rganish uchun ham nazariy asos yaratadi. Xususan, izquvarning dalil bilan ishlashi, deduktiv va abduktiv fikrlash usullari, hikoyachi bilan munosabati hamda jinoyatni fosh etish mexanizmlarini qiyoslash kelgusidagi tadqiqotlarda alohida ilmiy yo‘nalish bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Doyle, A. C. A Study in Scarlet. London: Ward, Lock & Co., 1887.
2. Doyle, A. C. The Adventures of Sherlock Holmes. London: George Newnes, 1892.
3. Doyle, A. C. The Hound of the Baskervilles. London: George Newnes, 1902.
4. Genot, E. J. The Holmesian logician: Sherlock Holmes’ “Science of Deduction and Analysis” and the logic of discovery. Synthese, 198, 2021, pp. 10169–10186. https://doi.org/10.1007/s11229-020-02709-w.
5. Glazzard, A. The Case of Sherlock Holmes: Secrets and Lies in Conan Doyle’s Detective Fiction. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018. https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781474431293.001.0001.
6. Snyder, L. J. Sherlock Holmes: Scientific detective. Endeavour, 28(3), 2004, pp. 104–108. https://doi.org/10.1016/j.endeavour.2004.07.007.